

JAARBOEK VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

48

1961

KON. NED. GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM

Commissie van Redactie: Dr. H. Enno van Gelder, Voorburg;
Dr. A. Gorter, Bilthoven; Drs. O. N. Keuzenkamp-Roovers, Groningen;
Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta, Amsterdam.

Alle correspondentie betreffende redactie en administratie te richten
aan het secretariaat: Zeestraat 71B, 's-Gravenhage.

MARTINUS HOLTZHEY JR.
EN DE ZEEUWSE DUITEN VAN 1754

door

Drs. G. van der Meer

De naam van Martinus Holtzhey Jr., de jongste zoon van de bekende stempelsnijder en muntmeester Martinus Holtzhey Sr., is altijd in verband gebracht met de affaire van de duiten van Zeeland van 1754. Hij was nl. in 1752 voorlopig aangesteld als stempelsnijder van de Zeeuwse munt te Middelburg, waar zijn vader muntmeester was, kreeg nog in 1754 salarisverhoging, maar in datzelfde jaar werd zijn neef, Johan Mathias Holtzhey in zijn plaats tot stempelsnijder benoemd. Ook in datzelfde jaar zijn duiten geslagen met het omschrift LUCTOR ET EMENTOR (= ik worstel en geef de geest¹) in plaats van het officiële omschrift LUCTOR ET EMERGO. Tot nu toe is geen enkel 18e eeuws geschrift gevonden, waarin ook maar een toespeling op deze kwestie gemaakt wordt, ondanks grondig onderzoek in het Algemeen Rijksarchief en het Rijksarchief in Zeeland en onderzoek van kranten uit de betreffende periode². In de loop der tijden is er echter een traditie ontstaan, volgens welke Martinus Holtzhey Jr. schuldig geweest zou zijn aan deze kwalijke grap en daarom, vlak nadat hij een salarisverhoging gekregen had, ontslagen zou zijn³. Uit het volgende zal echter blijken, dat deze smet op zijn naam geheel onverdiend is.

Wij moeten hiervoor enige jaren teruggaan naar de periode van het muntmeesterschap van Gelderland van Martinus Holtzhey Sr. Deze had zich met zijn gezin in 1749 gevestigd te Harderwijk, waar hij tot zijn aanvaarding van het muntmeesterschap van Zeeland in 1752 zou blijven. De stempelsnijder van de munt te Harderwijk was vanaf 12 februari 1749 Georg Lodewijk Rutz. Deze moet vóór 2 april 1751 overleden zijn en de volgende stempelsnijder, Bartholomeus van Swinderen, werd pas op 8 maart 1753 benoemd⁴. In de tussenliggende tijd, d.w.z. tot zijn vertrek naar Middelburg in 1752, zijn de muntstempels gesneden door de muntmeester Martinus Holtzhey Sr., die een jarenlange ervaring als medailleur achter zich had. Voor deze stempels werd hij apart betaald (kwitantie d.d. 1 september 1752 in archief Rekenkamer van Gelderland no. 2268)⁵. Hij heeft echter een poging gedaan om zijn inkomsten te verhogen, door een

verzoek te doen zijn zoon Martinus, die toen 13 jaar oud was, (hij was geboren op 17 december 1737) tot stempelsnijder te benoemen, zodat hij het volledige salaris, dat aan deze post verbonden was, zou kunnen ontvangen. De heer R. Wartena van het Rijksarchief in Gelderland was zo vriendelijk mij de volgende gegevens te verstrekken.

„Holtzhey Sr. vroeg 11 mei 1751 vergunning tijdens de minderjarigheid van zijn zoon als stempelsnijder op te treden tegen genot van tractement en emolumenten. Het is mij gebleken, dat het Hof hem op die datum heeft verwezen naar de stadhouder. Vermoedelijk heeft deze hierop niet of afwijzend beschikt, want in de rekening van de muntmeester over 13 mei 1749—18 oktober 1751 (Archief Rekenkamer van Gelderland inv. no. 2267) staat de volgende post „Aan den stempelsnijder Martinus Holtzhey junior voor een en een halff jaar tractement ad vijfthondert guldens in het jaar ingegaan Maart 1751 en verscheenen September 1752 betaalt volgens quitantie 750 L”. Deze post is doorgeslagen en terzijde is door de gecommitteerden van Hof en Rekenkamer gezet: „Deeze stempelsnijder aen de collegiën niet bekend sijnde en geen eed hebbende gedaen, wanneer de tractementen eerst beginnen te lopen, kan deese post niet worden goetgedaen en word derhalven doorgeslagen”. (De rekening is afgehoord en gesloten 5 oktober 1752). Holtzhey Sr. sneed weliswaar de stempels, hij deed dit echter als muntmeester bij ontstentenis van een stempelsnijder en niet als plaatsvervanger van zijn minderjarige zoon”.

Op 1 augustus 1752 werd Holtzhey Sr. benoemd tot muntmeester van Zeeland. Ook daar ontbrak een officiële stempelsnijder, sinds Daniel Drappentier in juli 1751 overleden was. Holtzhey Sr. wist gedaan te krijgen, dat zijn zoon Martinus voorlopig tot stempelsnijder aangesteld werd „tot dien tijd, dat er zich een bekwaam Persoon tot waarneeminge van dezelve Post zoude koomen aan te bieden”⁶. Hij ontving dus wel het salaris als stempelsnijder, maar dat Martinus Jr. officieel nooit volledig als zodanig erkend werd, blijkt o.a. uit een brief aan de Staten van Zeeland van de Ontvanger Generaal der Provincie van 18 juni 1754 met de volgende inhoud:

„En eindelyk, dat ook thans aan Hun Ed: Mog: moest voordraagen, dat het Ampt van Stempelsnyder zedert de Maand Juli 1751, gevaceert hadde, waar op noch 10 Ampt-Obligatien stonden..... met verzoek, om te mogen weeten, wat met dezelve te doen, indien niet binnen korten tyd door een Successeur mogten worden ingelost”⁷.

Het valt zelfs zeer te betwijfelen, of Martinus Jr. ooit zelfstandig stempels gesneden heeft. Toen hij voorlopig tot stempelsnijder aangesteld werd, was hij 14 jaar oud en hij moet wel bijzonder begaafd geweest zijn,

als hij op die leeftijd goede muntstempels kon maken. In dat geval is het vreemd, dat hij na 1754 nooit meer munt- of penningstempels zou hebben gemaakt. Veel waarschijnlijker is, dat Holtzhey Sr. op de te Harderwijk ingeslagen weg voortging en naast zijn muntmeesterschap, voor de vervaardiging van de stempels zorgde, al of niet geassisteerd door zijn jongste zoon.

In het Rijksarchief in Zeeland te Middelburg bevindt zich het Register van ordonnantiën van betaling op den muntmeester, waarin op fol 281 v. de volgende post voorkomt:

„Aan den Muntmeester Martinus Holtzhey, te betalen aan zig zelfs; de Somma van £ 108.10.4 vls.: over 19 maanden en 16 dagen Tractement, voor het doen vervaardigen van de noodige Stempels voor deze provinciale Munte, door deszelfs minderjarigen zoon, als daar toe bij Resolutie der Heeren van den Raden, dato 6e 1752 geauthoriseert geweest, te advenante van £ 66.13.4 vls.: 's Jaars, sedert den 6e November 1752 tot en met den 22e Juni 1754. Wanneer Johan Mathias Holtzhey tot stempelsnijder van de Munte dezer Provincie is aangesteld. Bij ordonn. 28e April 1755”.

Hieruit zou men kunnen opmaken, dat de zoon van de muntmeester zelf de stempels gesneden had, maar aan de andere kant was het noodzakelijk om deze post op deze wijze te formuleren, zelfs al had de muntmeester de stempels zelf vervaardigd, omdat het recht op betaling voortvloeide uit de formele aanstelling van de zoon. Helaas is de Resolutie van 6 november 1752, waarbij Martinus Jr. voorlopig tot stempelsnijder aangesteld werd, niet opgenomen in de gedrukte Notulen van de Staten van Zeeland van dat jaar. Dat Holtzhey Sr. in werkelijkheid als stempelsnijder optrad, wordt duidelijk uit een post op fol 286 v. in hetzelfde Register van ordonnantiën van betaling op den muntmeester:

„Aan de Erfgenamen van wijlen Martinus Holthey Sr., in zijn leven Muntmeester van de Provinciale Munte van Zeeland, de Somma van £ 108.10.4 vlaams, voor het waarneemen van de Stempelsnijdersplaats over 19 maanden en 16 dagen. Tractement ten advenante van f 400 's jaars, zederd den 6 Nov: 1752 tot en met den 22 Juni 1754. zijnde de benooidigde Stempels door den zelven verzörgd. Bij ordonnantie 11 November 1765”.

Waarschijnlijk werd deze combinatie van werkzaamheden Holtzhey Sr. te zwaar en begon hij om te zien naar een bekwame stempelsnijder, die het technische werk van hem kon overnemen. Een tractement van f 400,— 's jaars was blijkbaar niet aantrekkelijk genoeg, zodat hij op 27 mei 1754 een request bij de Staten van Zeeland indiende, waarin hij verzocht het tractement met f 200,— te verhogen „op dat de Stempelsnyder een behoorlyk bestaan als een Amptsdienaar van Hun Ed: Mog: mögte hebben, en

de Munt daar door geheel in haar ordre koomen" ⁸. Op 7 juni 1754 werd dit verzoek ingewilligd en reeds op 22 juni werd zijn neef Johan Mathias Holtzhey, die daarvóór in Duitsland werkzaam was, tot stempelsnijder aangesteld, waarna deze op 29 juni de eed aflegde ⁹. Van een officieel ontslag van Martinus Jr. is nergens sprake in de Notulen van de Staten van Zeeland en dit was ook niet nodig, omdat hij nooit officieel als stempelsnijder erkend was. Wanneer zijn ontslag zo kort na zijn salarisverhoging in verband zou hebben gestaan tot de affaire met de duiten met LUCTOR ET EMENTOR, dan zou de ontdekking van zijn misdrijf en de bestraffing ervan zich moeten hebben afgespeeld in de 15 dagen tussen het toestaan van de verhoging en de indiensttreding van zijn neef, hetgeen niet aannemelijk is.

Ook in zijn verdere levensloop blijkt op geen enkele wijze, dat zijn vervanging als stempelsnijder in 1754 oneervol was. Misschien was het oorspronkelijk de bedoeling van Holtzhey Sr. om zijn jongste zoon in het medailleursvak op te leiden, zoals hij het ook zijn oudste zoon Johan George gedaan had, maar bleek, dat Martinus Jr. hiervoor niet genoeg aanleg bezat. In elk geval heeft hij hem daarna opgeleid tot essayeur blijkens een brief van 7 juni 1755 in de Algemeen Rijksarchief te Den Haag. Hierin verzoeken de Heeren Burgemeesteren, Schepenen en Raaden der Stad Middelburg aan de Raden en Generaalmeesters der Munt (Generaliteitsmuntkamer nr. 21) om Martinus Holtzhey Junior toestemming te geven zich als essayeur te Middelburg te vestigen, in de volgende bewoordingen:

„Martinus Holtzhey Junior, jongste zoon van den Muntmeester dezer Provincie, heeft ons te kennen gegeven, dat hij zich eenigen tijd heeft geoefent onder het opzicht van zijn vader in het smelten, scheiden en essayeeren van goud en zilver, dat hij genegen was die kunst en handwerk alhier te exerceeren dan dat hij volgens gerecipieerde ordre alvorens door UEdele moest worden geexamineert en met Commissie voorzien verzoekende ten dien einde deeze onze brieven van voorschrijvinge, die wij niet hebben willen wijgeren. Wij verzoeken derhalven bij deezen dat UEdele den zelve Martinus Holtzhey Junior, na voldoeninge van alle noodige Requisiten geliefte te voorzien met de vereiste brieven van admmissie informa, waar mede wij UEdele in de bescherminge des Aller Hoogsten beveelen en blijven, etc.”.

Op 26 juni 1755 heeft hij deze brief getoond aan de Raden en Generaalmeesters der Munt en zijn proef afgelegd, waarna hij bij hen zijn eed afgelegd heeft als „Essayeur particulier midsgaders Scheider en affineur te Middelburg”. ¹⁰

Verder bevindt zich in de handschriftenafdeling van de Koninklijke Bibliotheek een Album Amicorum van Egbert Philip van Visvliet, die een jaar ouder was dan Martinus Jr., en die in 1754 rechten en medicijnen te Leiden ging studeren. Tussen de bijdragen van familie, vrienden en professoren staat ook een „poesie-albumversje” van Martinus Holtzhey Jr., gedateerd 28 augustus 1757. Op zichzelf is dit niet belangrijk, maar het bewijst toch wel, dat Martinus Jr. op min of meer gelijke voet in de eerste kringen van Middelburg verkeerde. Als hij gecompromitteerd was geweest door een oneervol ontslag en zeker als hij in de gevangenis gezeten had, zoals wel aangenomen wordt, zou dit niet het geval geweest zijn. Het is dan ook volstrekt onjuist om van zijn benoeming tot tweede muntmeester naast zijn vader in 1760 te spreken als „volledig eerherstel”¹¹. Na het overlijden van zijn vader in 1764 werd hij alleen muntmeester van Zeeland en dit is hij tot zijn dood in 1788 gebleven.

Wie was dan wel schuldig aan de verandering van het vz. omschrift op de duiten van 1754? Voor zover tot nu toe bekend is, is voor alle EMENTOR-duitens dezelfde vz. stempel gebruikt, gecombineerd met twee verschillende kz. stempels, een met grote en een met kleine letters (Pl. IX, 3). Wanneer wij de stempels van de duiten met EMENTOR vergelijken met die van normale duiten van 1752 tot 1758, dan blijkt, dat zij met de poinçoenen van de Munt te Middelburg vervaardigd zijn. In de 18e eeuw werden nl. de muntstempels niet in hun geheel uit de hand gesneden, maar uit verschillende poinçoenen „opgebouwd”. Eerst werd een „generale poinçon” met de gehele voorstelling in de te maken stempel geslagen, maar omdat de kracht van de hamerslag niet gelijk op elk onderdeel van de voorstelling terecht kwam, werd ieder gedeelte nog eens met aparte poinçoenen voor ieder onderdeel overgedaan¹². Er moest natuurlijk zorg gedragen worden, dat de aparte poinçoenen precies op de juiste plaats bovenop het „generale poinçon” ingeslagen werden, maar op sommige stempels zijn zij er enigszins naast terechtgekomen¹³. Er is een specificatie bewaard gebleven van Adrianus van Baarl, stempelsnijder van de munt van Holland, van 10 juni 1766, van poinçoenen, die opnieuw gemaakt moesten worden, waaruit blijkt, dat voor de Hollandse duiten de volgende gebruikt werden:¹⁴

„1 Generale poinçon: voor de Leeuw en thuyn. 1 voor de Leeuw. 2 voor dito Halve. 2 voor de flosse van de Staart. 1 voor den Hoet. 1 voor den Thuyn. 1 voor het Hekken. 7 letters. 1 generale poinçon: voor de Letters. 1 Roosje”.

Voor de Zeeuwse duiten zullen er waarschijnlijk verschillende poinçoenen geweest zijn voor de kroon, de halve leeuw, de staart, de omtrek van het schild, de golven, de letters, het burchtje, de sterren en de cijfers.

Bij het vergelijken van stempels kan men altijd vaststellen, of zij identiek zijn of niet, door de positie van de onderdelen ten opzichte van elkaar op de verschillende stempels met elkaar te vergelijken. Bij het vergelijken van poinçoenen kan men slechts afgaan op de vorm van de onderdelen en daarbij is vaak niet vast te stellen, of kleine afwijkingen veroorzaakt zijn door slijtage van de poinçon, de stempel of de munt, dan wel of de poinçoenen verschillend zijn. Bij het vergelijken van de poinçoenen, die gebruikt zijn voor de EMENTOR-duitens met die van andere duiten (voor de poinçon met de halve leeuw ook van halve duiten), bestaat er in een aantal gevallen twijfel, of kleine verschillen door technische factoren veroorzaakt zijn, maar bij een aantal andere kan met zekerheid aangenomen worden, dat dezelfde poinçoenen gebruikt zijn. De geringe waarde van de duiten, zowel oorspronkelijk als pasmunt, als tegenwoordig als verzamelobject, brengt met zich mee, dat er geen grote vondsten met Zeeuwse duiten gedaan zijn, en dat er in geen enkele verzameling veel exemplaren aanwezig zijn. Het is dan ook niet mogelijk geweest, om een groot aantal duiten uit de periode 1752—1758 met elkaar te vergelijken, zodat slechts enkele poinçoenen van EMENTOR-duitens op andere munten aangetroffen zijn. Bij meer vergelijkingsmateriaal zouden ongetwijfeld meer overeenkomsten aan het licht komen en misschien zou het zelfs mogelijk zijn een kz. stempel te vinden, die in zijn geheel zowel voor een duit van 1754 met EMERGO (Pl. IV, 4) als voor een met EMENTOR gebruikt is¹⁵.

De volgende poinçoenen, die gebruikt zijn voor de vz. stempel van de EMENTOR-munten zijn op normale duiten aangetroffen:

L op duiten van 1753, 1754, 1755
 C „ „ „ 1754, 1755
 T „ „ „ 1755
 M „ „ „ 1755, 1756, 1757
 de halve leeuw op de halve duit van 1755
 de staart op duiten van 1754, 1755

Van de kz. met de grote letters komen de volgende poinçoenen op normale duiten voor:

L, I en 7 op duiten van 1754
 A en N op duiten van 1753, 1754

Van de kz. met de kleine letters de volgende poinçoenen:

E en de ster op duiten van 1754, 1755
 5 en 4 op duiten van 1754

Ter illustratie zijn op Pl. IX, 1 en 2 een EMENTOR-duit met een kz. met kleine letters en een EMERGO-duit van 1755¹⁶ in dubbele vergroting naast elkaar afgebeeld. Bij alle verschillen, die veroorzaakt zijn door de verschillende slijtagegraad, zowel van de poinçoenen als van de stempels en van de munten zelf, kan toch vastgesteld worden, dat aan de vz. voor de L, C, T en M en aan de kz. voor de E en de ster dezelfde poinçoenen gebruikt zijn.

Dat enkele poinçoenen van de EMENTOR-duiten slechts geconstateerd zijn op duiten van 1755 en later, hoeft niet te betekenen, dat de EMENTOR-munten pas in 1755 vervaardigd zijn met gedeeltelijk oude poinçoenen, maar moet verklaard worden uit een tekort aan vergelijkingsmateriaal voor 1754.

Het mag dus wel bewezen geacht worden, dat poinçoenen van het officiële munthuis te Middelburg gebruikt zijn, maar of de vervaardiging daar heeft plaats gehad, dan wel of de poinçoenen zijn gestolen, is niet uit te maken. In haar artikel in de Revue belge de numismatique van 1900 wijst mej. De Man er op, dat de werklieden van de munt met grote zorg gekozen werden en dat zij bij hun aanstelling een eed moesten afleggen. Dat er echter eind 1753 begin 1754 moeilijkheden aan de Munt geweest zijn door onregelmatigheden, die gepleegd werden door enkele werklieden, blijkt uit een request van de muntmeester Martinus Holtzhey aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland van 30 januari 1754¹⁷. Hierin zet hij uiteen, wat er gebeurd is en verzoekt de Gecommitteerde Raden om toestemming te verlenen tot huiszoeking door enkele stadsboden in de woning van de smelter. Hoe de zaak afgelopen is en of deze kwestie iets te maken had met de EMENTOR-duiten weten wij niet. De bestraffing van eventuele boosdoeners was de taak van de Keurschepenen van de Stadsambachten en de Gemeentelijke archieven zijn in 1940 helaas verloren gegaan. Tenzij nog eens een 18e-eeuwse vermelding van de toedracht in een particulier archief gevonden wordt, zal het raadsel van de EMENTOR-duiten wel voor altijd onopgelost blijven.

¹ Dr. H. Enno van Gelder deelde mij mede, dat het woord „ementare” in het klassiek Latijn niet voorkomt en dat Ducange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Dl. III, s.v. ementare slechts de betekenis „doden” geeft.

² Zie M. de Man, *Les dutes zélandaises à la légende Luctor et Ementor*, *RBN* 56 (1900), p. 303-4.

³ L. S. Beuth, *Geschiedenis van en Geheimschrift op de Zeeuwse Zilveren Dukaten van 1659-1798*, *JMP* 42 (1955), p. 51 e.v.

⁴ *Catalogus „Gelders Zilver”*, Gemeentemuseum Arnhem, 12 juni — 4 september 1955, p. 162.

⁵ Mededeling van de Heer R. Wartena, archivist bij het Rijksarchief in Gelderland.

⁶ *Notulen van de Ed. Mog. Heeren Staaten van Zeelant d'Anno 1754*, 27 mei 1754.

⁷ *ibid.* 18 juni 1754.

⁸ *ibid.* 27 mei 1754.

⁹ Register van de Eeden Berustende ter Camer van de Edele M: Heeren Staten van Zeeland, Fol. 67. Dit register bevindt zich thans in het Rijksarchief in Zeeland te Middelburg. Voor de hulp, die de Rijksarchivaris van Zeeland, Drs. P. Scherft, en zijn staf mij in zo ruime mate hebben gegeven bij mijn onderzoek in het Rijksarchief te Middelburg, ben ik hen zeer dankbaar.

¹⁰ Register op de Notulen van de Generaliteitsmuntkamer (Deel over 1749-1758). 's Rijks Muntmeester Dr. J. W. A. van Hengel maakte mij opmerkzaam op dit Register, dat zich nu in het Algemeen Rijksarchief bevindt.

¹¹ Zie: L. S. Beuth, t.a.p. blz. 53.

¹² A. O. van Kerkwijk, *De stempelsnijders, werkzaam aan de Munt te Dordrecht van 1576-1806*, *JMP* 8 (1921), p. 45 e.v. en p. 59 e.v.

¹³ Dit zal ook wel de verklaring zijn voor de dubbelslag van de cijfers 175, die door de Heer Beuth geconstateerd werd op Zeeuwse Zilveren Dukaten van 1757 (t.a.p., p. 53). Op het „generale poinçon” stonden waarschijnlijk alleen de eerste 3 cijfers van het jaartal, terwijl het laatste cijfer ieder jaar apart in de stempels geslagen werd.

¹⁴ *JMP* 8 (1921)) p. 67.

¹⁵ Van de volgende personen en instellingen heb ik Zeeuwse duiten van 1754 mogen bestuderen: Kon. Oudheidkundig Genootschap, Kon. Penningkabinet, Rijksmunt, de Heren G. A. van Borssum Buisman, G. Ferguson, H. A. Fonteijn Kuijpers, J. J. M. Hubregtse, M. P. Ripken, en J. Schulman. Allen zeg ik hartelijk dank voor hun medewerking.

¹⁶ K.P.K. Inv. 4982/83 en Inv. 4990.

¹⁷ In het Rijksarchief in Zeeland onder de ingekomen stukken van de Gecommitteerde Raden van Zeeland (Heeringa 1619).

SUMMARY

Martinus Holtzhey Jr. and the Zeeland Doits of 1754. Apart from doits with the official obv. legend LUCTOR ET EMERGO there exist doits with the date of 1754 with the legend LUCTOR ET EMENTOR (I struggle and expire). Contemporary documentary sources are all silent on this subject, but there has been a long-standing tradition to the effect that Martinus Holtzhey Jr., the son of the then mint-master of Zeeland, should have been to blame for what seems to be a joke in very bad taste. It has always been assumed that he cut the dies for all the coins struck in the mint at Middelburg from 1752—1754 and that he was suddenly dismissed by the States of Zeeland in 1754 as a punishment for cutting the EMENTOR-doits. From a comparison of a number of dies used for striking doits in the period 1752—58 it appears that as a matter of fact punches from the mint at Middelburg were used in making the dies for the EMENTOR-doits, but on the basis of entries in public records it is proved that Holtzhey Jr. only had a pro-forma appointment as die-cutter and that his dismissal in 1754 was in no way ignominious. It still remains a mystery who was the culprit in this affair and what intrigues were behind it.